

лише 1,1%, поновлюваних і безвуглецевих джерел енергії [8]. Тому наступ на священний простір дикої природи поки ще не зупинено.

Підсумовуючи, зазначимо наступне. Дика природа – це простір, де людина не впливає на природні процеси, де природа саморегулюється і в якому існує біологічне різноманіття змінюється лише під впливом внутрішніх чинників. Основними характеристиками дикої природи виступають її свобода і природність. Дика природа виступає священним простором, бо є: – джерелом світоглядних настанов та об'єктів поклоніння для соціальних суб'єктів; – в християнській традиції розуміється священним творінням Божим; – виступає «оригіналом» природного ареалу людства; є Музею для натхнення та творчої діяльності людини; – рекреацією для її відпочинку, випробування та відновлення сил.

Перспективи подальших пошуків у зазначеному напрямі полягають у з'ясуванні принципів взаємодій дикої природи та культурних ландшафтів в сучасному соціумі.

Список використаних джерел

1. Грєбер Л. Дикая природа как священное пространство / Л. Грєбер. – Киев: Киевский эколого-культурный центр, 1999. – С.1–56. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecoethics.ru/old/b04/>
2. Борейко В. Е. Божественное в дикой природе: попытка анализа и религия охраны природы / В. Е. Борейко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecoethics.ru/old/m02/>
3. Борейко В. Е. Абсолютная заповедность и эстетика дикой природы / В. Е. Борейко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2014/01/int_book1_wildzap_2013.pdf
4. Борейко В. Е. Эссе о дикой природе / В. Е. Борейко. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2000. – 148 с. (Серия: Охрана дикой природы. Вып.16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2013/01/esse555.pdf>
5. Бочарников В. Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 1 / В. Н. Бочарников [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoy-prirode-tematicheskii-obzor-chast-1>
6. Бочарников В. Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 2. / В. Н. Бочарников [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoy-prirode-tematicheskii-obzor-chast-2/>
7. Майже половина об'єктів дикої природи ЮНЕСКО під загрозою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-39626919>
8. Сіденко В. Питання санкцій в форматі «двадцятки» йде в тень / В. Сіденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/ukraine/intervyu-s-ekonomistom-centra-razumkova-vopros-sankciy-v-formate-dvadcatki-uhodit-v-ten-1034793.html>
9. Aplet G. H. Indicators of Wildness: Using Attributes of the Land to Assess the Context of Wilderness / Gregory Aplet, Janice Thomson. Mark Wilbert // USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-15-VOL-2. 2000. – P.89–98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wilderness.net>
10. Milton K. Nature is always sacred/ Kay Milton // Environmental Values. – The White Horse Press, Cambridge, UK, 1999. – Том 8, №4. – P.437–449.
11. Strategic Report: Environment, Peace and Security: A Convergence of Threats. December 2016: UNEP Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unep.org
12. Cameroon [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/cm.html>

References

1. Greber L. Dikaya priroda kak svyashchennoe prostranstvo / L. Greber. – Kiev: Kievskiy ekologo-kulturniy tsentr, 1999. – S.1–56. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ecoethics.ru/old/b04/>

2. Boreyko V. E. Bozhestvennoe v dikoy prirode: popytka analiza i religiya ohrany prirody / V. E. Boreyko [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ecoethics.ru/old/m02/>

3. Boreyko V. E. Absolyutnaya zapovednost i estetika dikoy prirody / V. E. Boreyko [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2014/01/int_book1_wildzap_2013.pdf

4. Boreyko V. E. Esse o dikoy prirode / V. E. Boreyko. – K.: Kievskiy ekologo-kulturniy tsentr, 2000. – 148 s. – (Ceriya: Ohrana dikoy prirody. Vyip.16) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2013/01/esse555.pdf>

5. Bocharnikov V. N. Obschestvennaya nauka o «dikoy prirode». Tematicheskij obzor. Chast 1 / V. N. Bocharnikov [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoy-prirode-tematicheskii-obzor-chast-1>

6. Bocharnikov V. N. Obschestvennaya nauka o «dikoy prirode». Tematicheskij obzor. Chast 2 / V. N. Bocharnikov [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoy-prirode-tematicheskii-obzor-chast-2/>

7. Mayzhe polovina ob'ektiv dikoyi prirodi YUNESKO pid zagrozoyu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-39626919>

8. Sidenko V. Pytannya sankcij v formati «dvadcatky» jde v tin' / V. Sidenko [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.segodnya.ua/ukraine/intervyu-s-ekonomistom-centra-razumkova-vopros-sankciy-v-formate-dvadcatki-uhodit-v-ten-1034793.html>

9. Aplet G. H. Indicators of Wildness: Using Attributes of the Land to Assess the Context of Wilderness / Gregory Aplet, Janice Thomson. Mark Wilbert // USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-15-VOL-2. 2000. – P.89–98. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://wilderness.net>

10. Milton K. Nature is always sacred / Kay Milton // Environmental Values. – The White Horse Press, Cambridge, UK, 1999. – Tom 8, №4. – P.437–449.

11. Strategic Report: Environment, Peace and Security: A Convergence of Threats. December 2016: UNEP Report [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.unep.org

12. Cameroon [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/cm.html>

Koldunov Y. V., graduate student of the Philosophy Department, Zaporizhzhia National University (Ukraine, Zaporizhzhia), k9989co@gmail.com

Wilderness as a sacred space

The problem of wilderness as a sacred space is analyzed. The goal of the article is to study the wilderness as a source of worldview attitudes and objects of worship for social subjects, to clarify the value of wildlife and its role in the development of sociality. The content of categories reflecting the problem under investigation is analyzed, namely, concepts – «nature», «first nature», «second nature», «wilderness», «sacred space». Wilderness is a space where man does not influence natural processes where nature is self-regulated and in which the existing biological diversity varies only under the influence of internal factors. Wilderness acts as a sacred space, because: – it is a source of ideological guidance and objects of worship for social subjects; – wilderness is understood as the sacred creation of God in the Christian tradition; – wilderness acts as the «originals» of the natural habitat of humanity, the necessary condition and the basis for the production of goods and services; wilderness is also a Muse for inspiration and creative activity of a person, a recreation for the rest of man, testing and restoring his strength.

Keywords: wilderness, sacred space, society, man, world outlook.

* * *

УДК 248.154:141.7(045)

Ішук Н. В.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології, Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця (Україна, Київ), Ishchuknb@gmail.com

ЛІТУРГІЯ ЯК ЗУСТРІЧ

З феноменологічних позицій розглянута літургія. На прикладі парадигмальних зустрічей, що їх описує Біблія, виявляються їхні основні характеристики з позиції наповненості життям світу людини. Означені атрибути розглядаються в контексті Божественної Літургії як Трапези Ісуса Христа.

Ключові слова: «буття перед», «буття з», поклик, прихід, зустріч, трапеза, койнонія, діалог, благодаріння.

Відомий католицький теолог минулого століття В. Деветак розмірковуючи про месу стверджував, що вона повинна бути «зовнішньою, внутрішньою та життєвою» [9, р. 18]. Названа ним тріада «зовнішність», «внутрішність» та «життєвість», очевидно, стосуються літургійного та позалітургійного вимірів богослужіння. Ці виміри становлять поєднання, власне, культовості та душевних, особистісних конотацій містеріального дійства, що надалі має бути перенесеним на позалітургійне життя у вигляді цілісного літургійного досвіду. Таке бачення літургії – показове, феноменально та стадіально, наочно демонструє актуальність нашої статті. Мається на увазі очевидна для спостерігача «ззовні» антиномічність літургії: її розгортання як драматичного дійства, так би мовити, «виробництва присутності» (термін Ганса Ульріха Гумбрехта) [6]. Бога й водночас реальності цієї присутності в Євхаристичних Дарах; тривання за принципами вистави, де основними дієвими особами є священник, а глядачами – прихожани й водночас чужість пасивного споглядання духу сумісної Трапези як діяльного єднання. Продовжуючи цю думку, фіксація на логічній антиномічності літургії: її дискретності, а не цілісності, функціональності, а не субстанціональності, не прояснює, а, навпаки, віддаляє нас від її розуміння. На нашу думку, тим же підходом, що дозволяє в найбільш несуперечливий спосіб наблизитися до її розуміння, враховуючи не тільки «погляд ззовні» а живий досвід «буття з», є феноменологічний підхід, що спонукає до розгляду літургії як Зустрічі.

Метою статті є верифікація гіпотези щодо методологічної коректності розгляду літургії як зустрічі у повноті її феноменальних проявів.

Огляд літератури. Не відкидаючи певної методологічної цінності суто сциєнтистських підходів до літургії, заснованих на пізнавальному оптимізмі та переконанні, що за пізнаваною «поверхнею» літургії немає трансцендентної «глибини», надамо перевагу іншому, так би мовити, більш нелінійному підходу. Насамперед, виокремимо догматично вивірене розуміння літургії, більш точно, Євхаристичної літургії, як Трапези Господньої, трансльоване усією християнською традицією в її неосяжності: від Отців і Вчителів Церкви й дотепер – церковним кліром. Сутність цього підходу – апологія реальності, дійсності християнської літургії, яка долучає християн, за посередництвом Святого Духу, до спілкування й життя з Богом. Серед представників Церкви в її конфесійній різноманітності, які обстоювали традиційний підхід до літургії, адаптований до свідомості сучасної людини, назвемо провідників літургійного оновлення: Б. Сова, М. Афанасєва, С. Булгакова, Й. Фундуліса, О. Шмемана, Й. Зізіуласа, П. Василадіса, Калліста (Вейра), В. Вакушиновича, Б. Богта, Л. Ж. Буйє, Ф. М. Каброя, Ж. Данієлу, Кульмана, Г. Дікса, І. Конгара, А. Дудченка. Серед науковців, що займаються близькою проблематикою, відмітимо праці українських науковців Юрія Чорноморця та Олександра Філоненка, орієнтованих на комплексне й системне бачення проблеми в контексті теологічної ситуації у християнстві загалом. Більш естетизований підхід до християнського богослужіння та християнської традиції прослідковуємо в богословській естетиці Ханса

Урса фон Бальгазара; драматичній концепції Юзефа Тішнера; досить складній і послідовній теоестетично/теодраматичній концепції Деvida Гарта.

Старозаповітна частина Біблії неодноразово згадує сюжети, в яких йдеться про спроби зустрічі людини та Бога. Парадигмальним способом «запрошення» Бога до зустрічі стає трапеза. Наприклад, бенкет «перед Божим обличчям» здійснюють медіанський священник Ітро та Арон із старійшинами Ізраїлю (Вих. 18:12); Мойсей разом з іншими їдять та п'ють, споглядаючи Бога (Вих. 24:11). Проте, споглядання Бога не рівноцінно зустрічі з Ним. Запрошення Бога з необхідністю не означає прийняття цього запрошення. Ця розповідь про бенкет перед Божим обличчям (але не з Богом) показує взаємини між Богом і людиною та виявляє видиму нерівність між ними. Окрім цього, наведені уривки переконливо свідчать, хто б не був номінальним організатором трапези, тим, хто його справляє є Бог, який зовсім не обов'язково сидітиме з іншими за столом.

Утім, знаходимо в Біблії й описання дійсної зустрічі Бога та людини. Найвиразніше – оповіді про гостинність Авраама в Мамре та, з огляду на літургійний дискурс, про Таємну Вечерю воплощеного Бога–Логоса, Ісуса Христа із своїми учнями. Сюжет Таємної Вечері є загальновідомим. Тому стисло зупинимось на зустрічі Авраама в Мамре, переданої в старозаповітній частині Біблії. Нагадаймо, йдеться про зустріч Авраама з Господом, коли «він звів очі свої і глянув, і ось, три чоловіки стоять проти нього»; подальші події запрошення, заклання тільки та частування Бога Авраамом і його дружиною Сарою (*Бут.18:1–8*). Що нам відомо про цю зустріч? На відміну від Таємної Вечері, Аврааму Бог явився в Трьох Іпостасях, втілених тілесно. Авраам зустрів Бога безпосередньо, тобто «віч–на–віч», в усій повноті, переживаючи його присутність духовно, чуттєво та емоційно; інтелектуально, – усвідомивши, хто є Суб'єкт зустрічі; діяльнісно, – пригоспаючи його. Момент зустрічі став не промовлянням чи мовчанням, тобто, не комунікативним актом, а живим спогляданням повноти Іншого у її прихованості й водночас відкритості. Самому ж спогляданню, як відповіді на явлений поклик Бога, передувало передчуття та готовність до нього. Факт зустрічі, окресливши певний простір «між» Богом та Авраамом, одночасно зробив його територією взаємності, спільним інтерсуб'єктивним бого–людським простором. Зустріч започаткувала діалог, адже «зустріч – це умова виникнення діалогу» [7, с. 25], а, можливо, і його початок. Адже, чи не є таким звернення «обличчям до обличчя»?

Як і будь-яка зустріч, ця зустріч здійснилася у просторі й часі. У трансцендентно–часовому вимірі вона відбулася як подія, що передує чомусь, так би мовити, подія «перед», не тільки передчуттям поклику та койнонії, але й есхатону, не відчуженого спів–буття. Зробимо важливу заувагу, «буття перед» не тотожне «буттю навпроти»; вони докорінно відрізняються один від одного. Як справедливо зауважує польський діалогіст Ян Ключовський, «відмінності між першим та другим впливають із наявності чи відсутності чогось третього, що пов'язує людей. Таким принципом, що пов'язує людей, є спільна участь, завдяки якій й створюється взаємність, відповідальність [7,

с. 31]. Забігаючи дещо далі, таким «буттям перед» є і християнська літургія, що, власне, поєднує співпричасників у Христі в молитві й очікуванні Його.

У просторовому вимірі таке «буття перед» – це перед-стояння людини перед Богом «на повний зріст» (у відкритості) та «на певній дистанції», що скорочується миттєво, як тільки буде зроблений крок назустріч. Метафізично, ці відкритість та дистанція – відповідно, необмежена та нездоланна. Необмеженість відкритості впливає з усвідомлення людиною докорінності трансцендентного; міри її готовності взаємодіяти з Ним. Нездоланність дистанції впливає з цього ж, коли останній крок між Богом і його творінням не може бути зроблений ніколи, а тільки «за мірою зростання» людської особистості – через долучення до Церкви як до Тіла Христового; духовне життя.

Екстраполюючи описані нами вище атрибути Зустрічі на літургійний дискурс, відмітимо, що Божественна Літургія відтворює парадигмальну зустріч воплощеного Бога–Логоса зі своїми учнями. На відміну від першої зустрічі, вона – не тринітарна, а христоцентрична, в якій «Христос є втіленим таїнством. Євхаристія – втіленим тілом Христа» [3, с. 70]. Знову ж, у порівнянні з першою, друга – не раптова, а усвідомлена, за Покликом. Подія цієї зустрічі – емпіричний факт, розчинений у трансцендентній реальності, яка оприсутнюється через Дари та Поклик долучитися до них. Відповісти на Поклик – означає долучитися до Трапези, «вкусивши» Дари. В цьому зв'язку показовою є семантична структура євхаристії. Підпорядкована меті – причаститися Слову–Христу, вона складається з двох частин: Літургії оголошених (так би мовити, літургії Слова) та, власне, причастя (літургії втіленого Слова). Перша частина – читання, слухання, сприйняття, розуміння Священного Писання не нівелюється, а тільки підсилюється другою частиною – куштуванням втіленого Слова, Тіла та Крові Христа. Обидві частини Літургії є однаково важливими та потребують не споглядання, а діяльної присутності. Як зазначає з цього приводу сучасний український богослов, протоієрей Андрій Дудченко, «складно собі уявити, щоб хтось із християн свідомо позбавляв себе слухання слова Божого: скажімо під час читання Євангелія закривав вуха чи виходив з церкви, щоб не слухати» [8]. Такою самою недоречністю є й відмова християн від участі у другій частині літургії – в причасті Тіла й Крові Втіленого Слова–Христа. В такому випадку частина євхаристичної спільності ніби усувається від Трапези, перетворюючись не на її учасників, а на глядачів, що суперечить смислу цього таїнства.

Учні Ісуса на Таємній Вечері, як і Авраам та Сара в Мамре, споглядали Бога безпосередньо у його феноменальній повноті. Закономірно, що літургія – феноменально насичена койнонія. Її просторова, темпоральна, містеріальна зосередженість відповідає духу християнства – релігії воплощеного Бога, земна зустріч з яким теж досягається через занурення у матерію. Такими подіями воплощення є, насамперед, Слово, втілене в молитві; Зустріч, втілена в таїнстві; Божественні енергії, втілені в церковному мистецтві. Діяльнісно це виявляється в промовлянні слів молитви, споживанні євхаристичних дарів, спогляданні божественної краси в церковному

мистецтві. Процесуально – у, так би мовити, «логіці» православного богослужіння: від слова до євхаристичної повноти. Антропологічно та феноменально – у зверненні православного богослужіння до всіх чуттів і людських здібностей сприйняття: слуху, зору, дотику, смаку, коли спільнота вірних «на власні вуха чує», «на власні очі бачить», «руками своїми доторкається» та інтерсуб'єктивно переживає у спільному досвіді божественну присутність.

Темпорально, літургія ніби здійснюючись у певних межах, виходить з минулого, спрямована у майбутнє – до есхатону; разом з цим, з метафізичних позицій, не має часових обмежень. Зробимо невеликий відступ: серед сучасних християнських богословів та теологів немає єдиної думки з приводу способу присутності таїни спасіння та благодаті, їхніх наслідків та плодів в Трапезі Господній. Для прикладу наведемо одну з таких думок, озвучену знаним православним богословом Афанасієм (Свтичем), який обгрунтував, образно говорячи, містеріальну репрезентацію трансцендентної реальності в літургії. Мається на увазі прикликання Духа Святого, який являє пастві не тільки Христа, але й Друге Пришестя Христове. В такому разі євхаристія стає не тільки найбільш повним поєднанням з Боголюдиною в його Трапезі та відновленням реальності цієї події, але перспективно есхатонном, перед-стоянням перед Царством Небесним.

У будь-якому разі, незважаючи на «різничитання», євхаристія є трансцендентним «днесь». Як підмічає сучасний сербський богослов Володимир Вукашинович, літургійне «днесь» (висловлюючись більш сучасною мовою, сьогодні, зараз, нині) вказує на те, що «в богослужбовому, пневматологічному значенні представляє, являє свято: вірні реально й справді беруть участь у події, яка не є достовірним фактом минулого, проте дійсністю, до якої ми долучаємося Святим Духом» [3, с. 70]. Літургійне «днесь» є «зараз» у спілкуванні, що неможливо без зустрічі як події, що передує йому.

Що ж передує самій зустрічі? У відповідності з християнською богословською та релігійно-філософською традицією – Поклик. Один з визначних представників православної духовності митр. Антоній Сурозький так описує цей феномен: «Віра наша, якщо вона виростає в реальність, повинна починатися з голоду, з туги, з пошуку чи з дива зустрічі... У кожній людині є така глибина, такий обшир, які ніщо не здатне заповнити; такий простір та така глибина, які можуть бути заповнені лише Божою присутністю. Такий голод пробуджує в душі людини усвідомлення того, що чим-завгодно можна поступитися лиш для того, щоб знайти... Того Єдиного, Хто може заповнити й преобразити душу, тіло, всю істоту» [1, с. 23–24]. Тобто, людині іманентно властива спрага за Творцем, що спонукає її шукати Його, вслухатися в Його слово, і з нетерпінням чекати Його відповіді.

Що ж слідує після почутого поклику? Продовжуючи феноменологічну лінію, – Прихід. Звернемося до герменевтики цього слова на прикладі показового в цьому контексті російського терміну «приход» (український відповідник цього терміну – парафія). Важливо, що етимологічно іменник «приход» походить від дієслова «приходити». Приходом в Росії називали первинну церковно-адміністративну одиницю, що мала

свій храм та можливість здійснювати богослужіння та, відповідно до цього, що більш значиме для нас, – сукупність прихожан – християн, що регулярно відвідували храм для спільної меси, тобто приходили до Бога. Семантика цього слова наочно підказує відповідь на поставлене нами вище питання. Як учні Ісуса Христа були запрошені Вчителем та прийшли до нього, літургійній зустрічі передують приход людей, запрошених через спокутувальну жертву Христа. Що ж слідує за приходом? Як ми вже згадували вище – «Буття перед» у модусах передчуття та передстояння. «Буття перед» у живій літургійній койнонії стає «Буттям з», невіддільними один від одного сходінками богоспількування. В такий спосіб літургійній койнонії, «Буттю з», передують Зустріч як «Буття перед»; зустрічі – Прихід запрошених, обізнаних та поєднаних спільною метою, які почули Поклик. Окремо згадаймо, що літургійна містерія неможлива без Благодаріння, яке заслуговує на пильну увагу та буде розглянуте нами в межах окремої статті.

Звернімося тепер до спільнотного дискурсу зустрічі, адже літургія здійснюється суголосно з іншими. Інший, що в богослужінні поруч не тільки передстоїть з тобою, а свідчить перед Богом за тебе. Інший, що вже пережив досвід спілкування та єднання з Богом, і тримається за нього як за щось найбільш істинне у своєму житті, «живе у Бозі», може стати неофіта ликом, іконою Божою в дії з тобою. Адже, ми живемо в епоху віддалену в часі від моменту Боготілення, і маємо покладатися не на досвід безпосередньої, «віч-на-віч» зустрічі з Христом, а на свідчення Священного Писання та Священного Передання. Тож таким ликом Божим для того, хто ще тільки на шляху до пізнання Творця, стає інший, коли ми зустрічаємо людей, які знають Христа, вірують в Нього. Тобто, говорячи словами А. Сурозького: «... ніхто не може зректися всього, щоб слідувати за Богом, якщо не побачить в обличчі хоч однієї людини сяйва вічного життя... Іноді людина сяє. Іноді ми бачимо в людині таку глибину і такий обшир любові, самозабуття, що вона вже землі не належить. Вона нам розкриває початок небесного» [2, с. 16]. З одного боку, згадувана порожнеча, яка не може наповнитися нічим іншим, окрім Бога, змушує сотвореного за образом шукати гранично правдивого сенсу життя. З другого, досвід зустрічі з іншим, що вже долучився завдяки досвіду Богоспількування до спільноти вірних, відповів ствердно на поклик відповідати Його подобі, впевнене у реальності жаданої зустрічі з Трансцендентним Іншим.

Християнська літургія є зустріччю ще й тому, що у досвіді євхаристичного спілкування вона зустрічає найголовніше – внутрішнє, яке не вимагає повного виразу назовні. Але повнота участі внутрішнє та зовнішнє. Зовнішнє як світло внутрішнього, відблиск внутрішнього переживання повноти, символічне втілення цього переживання. Разом з цим, зовнішнє дозволяє нам «доторкнутися» до внутрішнього через відблиски краси. Утім, трансцендентне «Ти» недоступне через безпосередню розмову, але таке, що може виявити себе через знаки, зокрема, відчуження божественних енергій через красу, яка засвідчує присутність Бога, коли «у богослужінні мистецьке піднесення перетворюється на містичну зустріч» [4, с. 105]. За таких умов краса постає справжньою теофанією – чи то епафанічною

зливою – божественних енергій, перед якою можна лише стояти з острахом, схиливши коліна в молитві. Очевидно, що зустріч з Богом та подальша койнонія як жива душа православної літургії неможлива без мистецтва, яке покликане зробити невидиме – видимим, неосяжне – осяжним, а значить ближчим й зрозумілішим мирянам. За аналогією з тим, як незбагненне «Воплочення Слова Божого в особі Ісуса Христа з Назарету зробило неосяжне осяжним у плоті Діви Матері, незбагненне – збагненим у людському серці, неописане – описаним у створеній матерії» [5] через церковне мистецтво в символічний спосіб воплочується Христос. Коли, говорячи словами Йоана Дамаскіна, «Неописана й неприступна природа живого Бога зробилася описаною та доступною людській плоті та в матеріальному створінні» [9, с. 143]. З цього випливає сутність релігійного мистецтва та його місія в літургійному дійстві. Ця місія – не естетична, а пастирська та діяльнісна. Релігійне мистецтво в його образотворчому вимірі (ікони, фрески) не створює образ невидимого бога, а зображує видиму плоть воплощеного Бога; не створює пантеон для поклоніння у вигляді іконостасів та окремих ікон, а через ці образи запрошує до зустрічі з Ним у праведному житті. В його найбільш іматеріальному, музичному вимірі воно намагається вихопити людину з тенет буденного життя через вслуховування в звуки божественної гармонії. В його найбільш матеріальному вимірі (храм) – пропонує місце зустрічі зі Значимим Співбесідником, наповнене символами, знаками-дороговказами до Нього. Не випадково, в сакраментальному просторі храму ідеальне втілюється через матеріальне. Наприклад, купол як основна частина храму, що й, власне, збирає його до купи, є символом Христа (Пантократора, тобто «Вседержителя») та Царства Небесного, де Отець разом з Сином донині створює, спасає та судить.

Насамкінець, зустріч не тільки подія. Завершена зустріч певний (швидкоплинний чи довготривалий) час присутня з людиною у її пережиттях. Тому, у духовному сенсі, зустріч, що дана людині у пережиттях – це не завершена, а така, що чекає на продовження зустрічі; тобто майбутня зустріч, присутня в людині у модусі передчуття. Містерія та її пережиття – невід’ємні атрибутивні взаємодоповнюючі компоненти християнської літургії. Літургійне дійство відтворює зустріч з Богом; пережиття свідчить, що зустріч відбулась. Разом з цим, порушення гармонії між цими складовими містеріальної драми – руйнівне для її сутності. Містеріальність без пережиття перетворюється на відсторонене об’єктивоване споглядання; пережиття без осягнення таїни містерії становить загрозу її суб’єктивізації, своєрідного літургійного соліпсизму, чуттєвої екзальтації, заснованої не на співпережитті з іншими реальної події, а власних афектах і емоціях, безвідносно до їх трансцендентної першопричини.

Підсумовуючи, в статті з феноменологічних позицій розглянута літургія. На прикладі найвизначніших зустрічей, що їх описує Біблія, виявляються їхні основні характеристики з позицій наповненості життєвіту людини. Обґрунтовується, що парадигмальним способом запрошення та зустрічі з Богом є Трапеза, що здійснюється в Божественній Літургії. Зустріч, як її описує Біблія, не є комунікативним фактом, а живим

спілкуванням з Богом в Його прихованості й водночас відкритості. Стадіально, вона розгортається у вигляді двох модусів: «буття перед» (передчуття, передстояння) та «буття з» (власне, літургійної койнонії), невіддільними одна від одної «сходінками» богоспілкування. Євхаристична літургія є христоцентричним трансцендентним «днесь», зустріччю Бога–Логоса зі своїм народом. Загалом, літургійній койнонії передують Зустріч, зустрічі – Поклик та Прихід запрошених – християн, обізнаних, поєднаних спільною метою благодаріння. Важливий спільнотний дискурс зустрічі в літургії, адже вона здійснюється суголосно з іншими; інші не тільки передстоять з тобою, а свідчать перед Богом за тебе. Зустріч в літургії – це не тільки подія, але й її пережиття, що передуює, становить передчуття наступної зустрічі.

Список використаних джерел

1. Антоний (Блум), митр. Сурожский. О путях веры / Антоний (Блум), митр. Сурожский // Пути христианской жизни. Беседы. – К.: Дух и Литера, 2001. – С.20–39.
2. Антоний (Блум), митр. Сурожский. Пути к Богу / Антоний (Блум), митр. Сурожский // Пути христианской жизни. Беседы. – К.: Дух и Литера, 2001. – С.13–19.
3. Вукашинович В. Литургическое возрождение в XX веке. История и богословские идеи литургического движения Католической Церкви и их взаимоотношение с литургической жизнью Православной Церкви / В. Вакушинович. – Христианская Россия, 2005. – 239 с.
4. Вселенский Патриарх Варфоломій. Віч–на–віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі / Варфоломій, Вселенський Патриарх // Віч–на–віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі. – Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2011. – С.67–350.
5. Вселенский VII Собор // Православная энциклопедия / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/155500.html>.
6. Гумбрехт Г. У. Производство присутствия: Чего не может передать значение / Г. У. Гумбрехт. – М.: Новое литературное обозрение. – 184 с.
7. Ключовський Ян А. Філософія діалогу / Ян А. Ключовський. – К.: Дух і літера, 2013. – 224 с.
8. Прот. А. Дудченко Литургия: как преодолеть разрыв между теорией и практикой? / Дудченко А. // Успенские чтения «Правда. Память. Примирение». Киев, 22–25 сентября 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.duh-i-litera.com/wp-content/uploads/2017/01/20_DUDCHENKO-Andriy-Liturgia.pdf.
9. Св. Иоанн Дамаскин. Точное изложение православной веры. – Москва: Изд.–во Сретенского монастыря, 2003. – 162 с.
10. Devetak Liturgijsko djelatno sudjelovanje / V. Devetak // SB №1. – 1990. – С.10–31.

References

1. Antonij (Blum), mitr. Surozhskij. O putjah very / Antonij (Blum), mitr. Surozhskij // Puti hristianskoj zhizni. Besedy. – K.: Duh i Litera, 2001. – С.20–39.
2. Antonij (Blum), mitr. Surozhskij. Puti k Bogu / Antonij (Blum), mitr. Surozhskij // Puti hristianskoj zhizni. Besedy. – K.: Duh i Litera, 2001. – С.13–19.
3. Vukashinovich V. Liturgicheskoe vozrozhdenie v XX veke. Istorija i bogoslovskie idei liturgicheskogo dvizhenija Katolicheskoy Cerkvi i ih vzaimootnoshenie s liturgicheskoy zhizn'ju Pravoslavnoj Cerkvi / V. Vakushinovich. – Hristianskaja Rossija, 2005. – 239 s.
4. Vselens'kyj Patriarh Varfolomij. Vich–na–vich iz Tajnoju. Pravoslavne hrystyjanstvo u suchasnomu sviti / Varfolomij, Vselens'kyj Patriarh // Vich–na–vich iz Tajnoju. Pravoslavne hrystyjanstvo u suchasnomu sviti. – Per. z angl. – K.: Duh i litera, 2011. – С.67–350.
5. Vselens'kyj VII Cobor // Pravoslavnaja jenciklopedija / pod red. Patriarha Moskovskogo i vseja Rusi Kirilla [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravenc.ru/text/155500.html>.
6. Gumbrecht G. U. Proizvodstvo prisutstvija: Chego ne mozhet peredat' znachenie / G. U. Gumbrecht. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie. – 184 s.

7. Klochovs'kyj Jan A. Filosofija dialogu / Jan A. Klochovs'kyj. – K.: Duh i litera, 2013. – 224 s.

8. Prot. A. Dudchenko Liturgija: kak preodolet' razryv mezhdu teoriej i praktikoj? / Dudchenko A. // Uspenskie chtenija «Pravda. Pamjat'. Primirenje». Kiev, 22–25 sentjabrja 2015 g. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ru.duh-i-litera.com/wp-content/uploads/2017/01/20_DUDCHENKO-Andriy-Liturgia.pdf.

9. Sv. Ioann Damaskin. Tochnoe izlozhenie pravoslavnoj very. – Moskva: Izd.–vo Sretenskogo monastyrja, 2003. – 162 s.

10. Devetak Liturgijsko djelatno sudjelovanje / V. Devetak // SB №1. – 1990. – С.10–31.

Ishchuk N. V., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, A. A. Bogomołtsa National Medical University (Ukraine, Kyiv), Ishchuknb@gmail.com

Liturgy as a meeting

In this article liturgy is considered from the phenomenological standpoint. Based on the examples of the most important meetings described in the Bible, their main characteristics are revealed from the viewpoint of fullness of a person's vital world. It is substantiated that the paradigmatic way of inviting and meeting with God is the Meal, which is actually manifested in the Divine Liturgy up till now. The meeting, as the Bible describes it, is not a communicative fact, but it is a living communion with God in its secrecy and at the same time openness. It unfolds by stages as two modes of being: «being before» (premonition, standing in front of Him) and «being with» (actually, a liturgical koinonia), inseparable from one another «stages» of the communion. The Eucharistic liturgy is the Christ-centered transcendental «nowadays», the meeting of God the Logos with his people. In general, the liturgical koinonia is preceded by the Meeting, the meeting – the Call and the Coming of the invited – Christians who are cognizant and united by the common goal of Thanksgiving. The communal discourse of the meeting in the liturgy is important, because it is consonant with others. Others do not only stand before you, but witness before God for you. The meeting in the liturgy is not only an event, but it is also its experience, which precedes and is a premonition of the next meeting.

Keywords: «being before», «being with», call, coming, meeting, meal, koinonia, dialogue, thanksgiving.

* * *

УДК 21:14

Бредун І. В.,
кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії, Харківський національний
університет будівництва і архітектури
(Україна, Харків), polk@i.ua

«ЕСХАТОЛОГІЧНІ РЕАЛЬНОСТІ» АНТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Автор проводить послідовне виокремлення релігійних та філософських поглядів есхатологічного змісту. У межах античної картини світу виявляє смислові рівні теми, авторські інтерпретації. Есхатологічні ідеї розглядаються під кутом зору уявлень мислителів про Долю людини та Долю Всесвіту («замкнену в кільце»). Тема есхатології розкривається у контексті індивідуального буття (філософських та релігійних вчень про душу), в просторі якого осмислюються її додаткові контексти.

Ключові слова: душа, есхатологія, ідея, індивідуальна, Всесвітність, циклічна, смисли.

Проблема розкриття смислового навантаження есхатологічних ідей у вимірах різних релігійних епох має вагоме значення для реконструкції еволюції есхатологічних моделей світу. Це поширює, з одного боку, простір їх смислотворення. З іншого боку, культивує інтелектуальну культуру, розширює свідомість та релігійну свідомість, розвиває духовну та індивідуальну культуру мислення.

Есхатологія як феномен культури пройшла певний шлях історичного розвитку, оформлення у вигляді певних уявлень та вірувань, сформованих релігійних систем. Поняття «есхатологія» має свою генеалогію, традиції слововживання, крокувало через різні епохи, вчення, релігії світу. У вигляді певної системи визначало духовну ідеологію релігійних та